

Amsterdam University of Applied Sciences

Leidraad huiskamergesprek over de toekomst van ouder worden

de Kreek, Mike; Bos, Eltje; Leeuwerke, Job

Publication date

2015

Document Version

Final published version

License

CC BY-NC-SA

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Kreek, M., Bos, E., & Leeuwerke, J. (2015). *Leidraad huiskamergesprek over de toekomst van ouder worden*. Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat Culturele en Sociale Dynamiek.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Leidraad huiskamergesprek over de toekomst van ouder worden

Kenniscentrum Maatschappij en Recht
Lectoraat Culturele en Sociale Dynamiek

CREATING TOMORROW

Colofon

Deze evaluatie is uitgevoerd in samenwerking met Omring, de deelnemers van het THUIS.LAB vernieuwingsnetwerk, Meneer de Leeuw en ZonMw.

Het concept van de Huiskamergesprekken werd door Peter van Zutphen (deelnemer van het THUIS.LAB vernieuwingsnetwerk) bedacht en met het netwerk verder ontwikkeld en gelanceerd op 11 juni 2014.

Onze speciale dank gaat naar de gesprekleiders die pionierde met het concept: Ineke de Morée, Peter van Zutphen, Hans Bosma en Denise Huibers. Maar ook naar Anita Oltmans en Henk Huibers die meededen en –dachten. En als laatste natuurlijk alle Noord-Hollanders die gehoor gaven aan de uitnodiging om het gesprek aan te gaan met hun burens, familie en vrienden.

Omring draagt met zorg bij aan de kwaliteit van samen leven door mensen aan te moedigen de dingen te blijven doen, die zij zelf nog kunnen doen, met de inzet van familie, bekenden en vrijwilligers. En door er te zijn op kwetsbare momenten, met goede zorg en ondersteuning, zowel thuis als in haar woonlocaties. (www.omring.nl)

Meneer de Leeuw ontwikkelt ideeën, innovatieve plannen en toekomstvisies. En het liefst proberen zij die ook uit. In elk project werkt Meneer de Leeuw nauw samen met opdrachtgever en doelgroep. Sommigen noemen dat participatie of co-creatie, zij noemen het simpelweg mensen betrekken en activeren. (<http://www.meneerdeleeuw.nl/>)

Het lectoraat Culturele en Sociale Dynamiek voert samen met onderwijs en professionals onderzoek uit naar de dynamiek in de relaties tussen groepen burgers, overheden en sociale & culturele professionals. (<http://www.hva.nl/kc-maatschappij-recht>)

Het lectoraat Community Care richt zich op deelname van mensen met een beperking aan de samenleving en dan vooral op de voorwaarden om volwaardige deelname mogelijk te maken: zorg ín en zorg dóór de samenleving. (<http://www.hva.nl/kc-maatschappij-recht>)

Auteurs

Mike de Kreek
Eltje Bos
Job Leeuwerke

Hogeschool van Amsterdam, januari 2015

Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/legalcode.nl>

Kenniscentrum Maatschappij en Recht

Wibautstraat 5a
Postbus 1025
1000 BA Amsterdam
<http://www.hva.nl/kc-maatschappij-recht>

Voorwoord

Niemand weet hoe de langdurige zorg er in de toekomst uitziet. Het nadenken over hoe je oud wilt worden moet in beweging komen. Lange tijd hebben we hier niet over na hoeven denken, alles wordt toch wel geregeld en gedaan. Wij denken dat de transitie in de langdurige zorg thuis begint, in de leefwereld. Daar vinden de eerste veranderingen plaats. Het is aan de systeemwereld om deze verandering goed te volgen en mee te veranderen.

De vraag is hoe je dat in Noord Holland Noord doet. Het is een versnipperd gebied. Er zijn geen organisaties of structuren die alle Noord Hollanders bereiken. Ons antwoord begint met het stellen van de vraag: hoe wil jij beter oud worden in Noord-Holland?

Mike en zijn team van actieonderzoekers hebben de zich ontwikkelde praktijk van huiskamergesprekken onder de loep genomen en beschreven. Dank hiervoor. De leidraad die daaruit is gekomen in de vorm van dit document, helpt ons verder met het doorontwikkelen van onze 100 huiskamergesprekken. Dit is een eerste stap in het communiceerbaar maken van relevante inzichten en ideeën aan professionals in de zorgwereld en lokale beleidmakers over hoe wij thuis aan het veranderen zijn.

Pepik Henneman
namens het THUIS.LAB vernieuwingsnetwerk
zie www.thuislab.nu

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
1 Achtergrond 100 huiskamergesprekken	5
1.1 Doel met een leidraad voor een huiskamergesprek	5
1.2 Context 100 huiskamergesprekken.....	6
1.3 Ontwikkelingsgeschiedenis van een idee.....	8
1.4 Beoogde impact van een praktijk in ontwikkeling.....	8
1.5 Het fenomeen huiskamergesprekken verkend.....	9
2 Richtlijnen voor de organisatie van een huiskamergesprek	11
2.1 Concrete kennismaking met de 100 huiskamergesprekken	11
2.2 Contact Omring of THUIS.LAB	11
2.3 Rondvragen binnen eigen netwerk	11
2.4 De organisatie en duur van het gesprek	12
3 Richtlijnen voor de uitvoering van het gesprek	13
3.1 Rol organisator	13
3.2 Rol gespreksleider.....	13
3.3 Introductie thema en rondje in de groep	14
3.4 Sturing in het gesprek.....	15
3.5 Rol professional(s).....	16
3.6 Afsluiting en samenvatting hoogtepunten gesprek.....	16
4 Richtlijnen voor de verslaglegging van het gesprek	17
4.1 Onderdelen van de verslaglegging	17
4.2 Van aantekeningen naar verslag	17
4.3 Een voorbeeld uit de hoofdtekst van een verslag.....	18
5 Literatuur	19

1 Achtergrond 100 huiskamergesprekken

Met betrekking tot de achtergrond van de huiskamergesprekken komen de volgende punten aan de orde:

1. doel met een leidraad voor een huiskamergesprek,
2. context van de 100 huiskamergesprekken,
3. beoogde impact van een praktijk in ontwikkeling,
4. het fenomeen huiskamergesprek verkend.

1.1 Doel met een leidraad voor een huiskamergesprek

In dit document wordt een leidraad gegeven voor het organiseren en het opvolgen van een huiskamergesprek. Het doel van dit document is dan ook voor de hand liggend:

1. Met document kunnen belangstellenden een beeld krijgen van wat een huiskamergesprek is en wat er bij de organisatie en opvolging allemaal komt kijken.

Deze tekst is gebaseerd op een evaluatie van de eerste gesprekken “Huiskamergesprekken over de toekomst van ouder worden: een praktijk in ontwikkeling” (Kreek, Bos, & Leeuwerke, 2015a). Als de lezer behoefte heeft aan meer achtergrondinformatie over het de richtlijnen in deze leidraad verwijzen we graag naar de evaluatie.

Kenmerkend voor dit document zijn de volgende punten:

1. Vanwege het doel is in het document getracht onderzoeks- en beleidsjargon zoveel mogelijk te vermijden.
2. Het bevat geen analyse van de inhoud van de eerste huiskamergesprekken. Die analyse is te vinden in een apart product: ‘Vangst huiskamergesprekken over de toekomst van ouderen worden in Noord-Holland – een pilotstudie van 13 huiskamergesprekken’ (Kreek, Bos, & Leeuwerke, 2015b).

Het is in deze context belangrijk om te wijzen op het initiatief wat recent is gestart vanuit de landelijke organisatie Zorg verandert¹. Daar worden zogenaamde Dialoogbijeenkomsten bijeenkomsten georganiseerd over verandering in de zorg:

“In dialoogbijeenkomsten gaan mensen met elkaar in gesprek over de veranderingen en mogelijke oplossingen in het regelen van zorg en ondersteuning. Zorg Verandert houdt dialoogbijeenkomsten bij voorkeur samen met cliënt- en welzijnsorganisaties, (buurt)verenigingen, gemeenten en zorgaanbieders. Waar mogelijk sluiten we aan bij lokale initiatieven en zo nodig organiseren we ook zelf bijeenkomsten.” (Zorg verandert, 2015)

Ook al worden de huiskamergesprekken door Noord-Hollanders zelf georganiseerd, zitten ze wel op dezelfde lijn als de dialoogbijeenkomsten.

¹ <http://www.zorgverandert.nl/>.

1.2 Context 100 huiskamergesprekken

De context waarin de 100 huiskamergesprekken zijn geïnitieerd, wordt uitgebreid en adequaat beschreven in het boek 'THUIS. Transitie-agenda voor langdurige zorg in Noord-Holland':

De zorg in Nederland heeft een hoge kwaliteit, wordt voor een groot deel door de overheid via belastingheffing betaald en is sterk geïstitutioniseerd. Mede dankzij deze zorg en onze grote welvaart leven we jaren langer en worden zo steeds ouder. Maar de zorg zoals die nu is georganiseerd, is niet toekomstbestendig omdat ze te duur is – nu al ruim 90 miljard euro per jaar – en alleen maar duurder wordt. De overheid grijpt daarom in met forse bezuinigingen en wijzigingen in het zorgstelsel. (Henneman et al., 2014, p. 4)

Het gaat volgens de auteurs van de transitieagenda echter niet alleen om bezuinigingen en stelselwijzigingen:

Onder de veranderingen die zich nu versneld voltrekken, ligt een maatschappelijk veranderende visie op de mens. Met name de ouder wordende mens. In die visie wordt de mens gezien als van betekenis in alle fasen van het leven en vanuit zijn mogelijkheden. En, essentieel ook, daar wordt hij gezien als individu van een sociale omgeving waar hij deel van uitmaakt. Een sociale omgeving die betekenis geeft en verantwoordelijkheid neemt voor de medemens. En die dat niet meer afschuift en af kan schuiven op de overheid of 'de zorg'. (Henneman et al., 2014, p. 2)

De gevolgen van de veranderingen worden breed gevoeld en besproken als afbraak van wat er nu is, maar er is ook behoefte aan een perspectief op hoe het straks moet:

Terwijl Nederland zich buigt over de gevolgen van deze grote bezuinigingsopgave, hebben wij ons de vraag gesteld hoe wij daar in Noord-Holland mee om gaan. Zijn we passief en laten we deze bezuinigingen met vrees voor de gevolgen over ons heen komen, of gaan we na hoe we het zelf anders kunnen organiseren? (Henneman et al., 2014, p. 4)

Met inspiratie en begeleiding van Meneer de Leeuw², mensen die hun sporen hebben verdiend in het denken over en initiëren van transities, zijn een aantal medewerkers van Omring³ op pad gegaan. Zij voerden gesprekken met mensen uit Noord-Holland, mensen die hun sporen hebben verdiend met prachtige eigenzinnigheid:

In de lente van 2013 hebben we een tijdelijk vernieuwingsnetwerk opgericht om een antwoord te krijgen op de vraag: Hoe word je beter oud in Noord-Holland? Het is een netwerk van mensen met heel diverse achtergronden, mensen die niet perse kennis van zorg hebben, maar een mix van bijzondere inwoners, ondernemers en experts met allemaal een eigen ervaring in en visie op leven en voor elkaar zorgen in Noord-Holland. Als eerste stap hebben we 23 van deze frisdenkers met heel verschillende achtergronden geïnterviewd. We hebben op persoonlijke titel met hen onderzocht hoe onze grootouders en ouders oud zijn geworden en hoe we zelf oud willen worden. Vervolgens zijn we in verschillende arenabijeenkomsten het gesprek aangegaan over

² <http://www.meneerdeleeuw.nl/>.

³ <https://www.omring.nl/>.

wat voor mensen belangrijk is en welke bijzondere aspecten uit onze regio kunnen bijdragen aan beter oud worden. Samen hebben we verschillende zorgpraktijken en -locaties in Noord-Holland bezocht en onze ervaringen en indrukken gedeeld. (Henneman et al., 2014, p. 4)

Via deze weg is onder de 'arenagangers' (ook wel 'laboranten') het netwerk THUIS.LAB ontstaan waarin de transitie-agenda tot stand is gekomen. Uitgangspunt daarin is dat de transitie thuis plaats vindt:

De transitie van de ouderenzorg is een transitie THUIS. Mensen moeten immers langer thuis wonen als de verzorgingshuizen sluiten. Mensen moeten zelf meer oplossen, het verheidsgeld is schaars en door de vergrijzing ook het aantal beschikbare verzorgenden. Maar THUIS. is meer dan een geschikte en fijne woning. THUIS. is ook deel uitmaken van een sociale omgeving. THUIS. is niet achter de geraniums zitten, maar er toe doen. THUIS. is het hebben en geven van betekenis. THUIS. is het hebben van plichten voor een ander. En THUIS. is ook door bouw en moderne communicatiemiddelen uitnodigen en faciliteren van gemeenschappelijkheid. THUIS. is niet iets van Omring, ook al voelen wij ons verbonden. THUIS. is van ons allemaal. THUIS. is het in de praktijk brengen van ons brede verlangen naar een samenleving waar je zowel individu bent, als ook deel uitmaakt van een gemeenschap. THUIS. is een einde aan eenzaamheid en er niet meer toe doen. (Henneman et al., 2014, p. 3)

In de transitieagenda staan onder andere een tiental bijzondere projecten:

Wij hebben een tiental icoonprojecten gevonden – er zijn er natuurlijk al veel meer – waar mensen als vanzelfsprekend met elkaar samenwerken, elkaar helpen, voor elkaar zorgen en zo een soort gemeenschap vormen waarbij iedereen zich prettig voelt. Dit alles hebben wij met elkaar verbonden en opgenomen in de transitie-agenda THUIS. die voor je ligt.

Onder deze projecten bevinden zich onder andere de 100 huiskamergesprekken, de Mantelzorgmarinier, Vitale Kernen, de Oud en Nieuw club, Eten als Medicijn, het Zorgmuntje en Waardig Einde. Allemaal sluiten ze aan bij het vinden en ontwikkelen van een nieuwe taal en daadkracht:

Deze woorden geven taal aan veranderingen die al een tijd gaande zijn en die nu in een versnelling komen, ook door financiële noodzaak. De koning hanteerde in zijn troonrede het woord 'participatie-samenleving'. Hij kreeg juist op dit woord kritiek omdat het een doekje voor de bezuinigingen zou zijn. Maar hij kreeg ook veel bijval, omdat het juist uitdrukte waarnaar een verlangen was. (Henneman et al., 2014, p. 2)

Deze taal en daadkracht wordt zeker ook ontdekt en ontwikkeld tijdens het icoonproject 100 huiskamergesprekken:

We roepen 100 Noord-Hollanders op om in hun huiskamer het gesprek te voeren over beter oud worden. We stellen een paar simpele vragen: wie zorgt er voor jou? Voor wie zorg jij? Hoe werden je grootouders oud? Hoe werden je ouders oud? Hoe wil jij zelf oud worden in Noord-Holland? (Henneman et al., 2014, p. 73)

De gedachte achter de huiskamergesprekken is dat er onder leiding van een gespreksleider een intiem gesprek met familie, vrienden en/ of burens plaatsvindt rondom bovenstaande vragen. Idealiter is er een professional en een verslaglegger aanwezig. In de volgende paragraaf gaan we dieper in op de achtergrond van de huiskamergesprekken.

1.3 Ontwikkelingsgeschiedenis van een idee

Hieronder een stukje geschiedenis rondom de huiskamergesprekken.

“ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN EEN IDEE: 100 HUISKAMERGESPREEKEN

Aan de keukentafel bij een van de arenagangers, in een reflectief moment over waar staan we en hoe verder, kwam de gedachte naar voren dat je moet zoeken naar een laagdrempelige vorm om met elkaar in gesprek te gaan over de vraag hoe je oud wil worden. Hoe kan dat beter dan gewoon thuis, in de huiskamer, in een normale setting met elkaar van gedachten wisselen over heel normale vragen: hoe wil jij oud worden, hoe werden je (groot)ouders oud en hoe wil je dat je kinderen oud worden, wie zorgt er voor jou en voor wie zorg jij eigenlijk?

Wat zou het mooi zijn als je in een jaar tijd 100 van zulke gesprekken kon voeren en de opbrengst daarvan zichtbaar kunt maken.

Het idee vond gemakkelijk aansluiting in het THUIS.LAB over een Waardig einde, wat juist gaat over vormen waarin je deze onderwerpen bespreekbaar kunt maken. Er kwam wat meer kleuring in de toonzetting die nodig is bij zo'n gesprek, hoe zorg je voor een goede combinatie van leefervaring en kennis vanuit de systeemwereld van de zorginstellingen, hoe betrek je ook de jongere generaties bij zo'n gesprek.

Op 9 april deed Pepik Henneman tijdens een bijeenkomst van de Stichting Babel (lees Zorgen voor van en morgen, zoektocht naar combinaties van zorg, wonen en de stad, Babel 2014) de eerste ervaring op met het voeren van een gesprek over de genoemde vragen. Tijdens het THUIS.LAB over Vitale kernen, op de geboortegrond van het idee van 100 huiskamergesprekken, wierp Ineke de Morée zich op als trekker om het initiatief inderdaad verder te helpen en om de bal aan het rollen te krijgen. Tijdens de lancering op 11 juni was een van de workshops gewijd aan de huiskamergesprekken, er werden ter plekke huiskamergesprekken gevoerd om te laten zien hoe het werkt.

Op 21 juli voerde Ineke de Morée bij haar thuis het eerste officiële huiskamergesprek in deze serie. Op het moment van schrijven staat de teller op vier huiskamergesprekken. De deelnemers zijn erg enthousiast, ervaren nut en noodzaak van een dergelijk gesprek. Tegelijkertijd blijkt het enorm lastig om het stokje door te geven, ook al omdat het lastig is om de opbrengst van een huiskamergesprek voor anderen zichtbaar te maken.” (Henneman et al., 2014, p. 13)

1.4 Beoogde impact van een praktijk in ontwikkeling

De **primair beoogde impact** van de 100 huiskamergesprekken is om het intieme gesprek over 'beter oud worden' in gang te zetten in de regio Noord-Holland Noord. Uit de eerste

huiskamergesprekken blijkt duidelijk dat het gesprek de deelnemers verder helpt in hun denken over beter oud worden. Ze beïnvloeden elkaars beeldvormingsproces over hoe hun toekomst er uit kan gaan zien. Het is het begin van een bewustwordingsproces van nieuwe mogelijkheden. 100 gesprekken in de regio kunnen leiden tot 100 netwerken die met elkaar en vitale dorpskernen verbonden worden. Goede communicatie kan leiden tot verdere collectieve bewustwording in de regio.

Goede verbinding met de zorgsector kan leiden een verbeterde afstemming tussen de veranderende vraag van thuis uit en het aanbod van de sector. **De secundair beoogde impact** is dan ook om via de huiskamergesprekken een bijdrage leveren aan een betere afstemming en begrip tussen leefwereld en systeemwereld. Het belang van de huiskamergesprekken in het kader van zorg en ondersteuning in de buurt is een optimale afstemming van de specifieke gedachten en behoeftes van burgers in de eigen wijk; met het aanwezige potentieel aan hulp in de wijk. Daarmee biedt dit project ook antwoorden op de vraag hoe je als zorgprofessional nu echt vraaggericht werkt. Dit vergt namelijk een andere manier van luisteren naar zorgvragers. De huiskamergesprekken helpen de deelnemende professionals om buiten de bestaande kaders te leren horen wat er speelt.

1.5 Het fenomeen huiskamergesprekken verkend

Zowel de vorm als de inhoud van de 100 huiskamergesprekken zijn onder invloed van de beoogde impact vrij uniek in Nederland. De term huiskamergesprek wordt op meerdere manieren gebruikt. Onder andere in het project Zelfstandig wonen met netwerkondersteuning⁴. Daar wordt de term huiskamerberaad en huiskamergesprek gehanteerd in de lijn van een Eigen Kracht conferentie. Het gaat dan om een gesprek waarin voor een oudere cliënt een brug wordt geslagen tussen het eigen netwerk, zorg, welzijn en vrijwilligerswerk om een bijdrage te kunnen leveren aan de kwaliteit van leven van de oudere (Steemers, 2013). Deze vorm van huiskamergesprekken lijken op een ander onderzoek waarin er sprake is van keukentafelgesprekken⁵. Deze laatste zijn een kleinschalige versie van de eerste: een cliënt staat centraal bij het gesprek samen met iemand uit het steunsysteem en een hulpverlener (Herreveld & Crajé, 2013).

De huiskamergesprekken die in de 100 huiskamergesprekken van THUIS.LAB centraal staan, zijn niet gericht op één persoon maar op alle deelnemers. Het idee is dat zij vanuit hun persoonlijke kennis en ervaringen deelnemen aan een gezamenlijk zoekproces waarin passende begrippen en handelingsmogelijkheden ontstaan voor de materie waar ze zich over buigen. In de context van mensen met psychische problemen is deze gespreksvorm uitgewerkt in wat een 'Multiloog'⁶ wordt genoemd door Heinz Mölders (Mölders, 2012).

Een van de weinige, beschreven voorbeelden van gesprekken, zoals bedoeld in de 100 huiskamergesprekken, vinden we in het onderzoek naar de effectiviteit van de Zwolse pilots 'Ha Buurman, Ha Buurvrouw' op informele aandacht, hulp en zorg tussen burens (Jager-Vreugdenhil, Boven, Luiten, & Leyder, 2008). Daar wordt deze vorm, vrij summier, als volgt beschreven:

⁴ <http://www.zonmw.nl/nl/projecten/project-detail/zelfstandig-wonen-met-netwerkondersteuning/samenvatting/>.

⁵ <http://www.zonmw.nl/nl/programmas/programma-detail/preventiekracht-dicht-bij-huis/academische-werkplaatsen-thuiszorg/>.

⁶ <http://www.inca-pa.nl/>.

Gekozen is voor de methodiek van het huiskamergesprek. Dit is een methodiek die al wordt toegepast in wijkparticipatieprojecten, gericht op het met elkaar in gesprek brengen van verschillende bevolkingsgroepen. Maar ook in de zorgsector worden huiskamergesprekken georganiseerd, bijvoorbeeld in verzorgingshuizen tussen het bewoners en verzorgenden, als instrument om samen tot na te denken over oplossingen voor problemen en om vraaggericht zorg te kunnen bieden. De methodiek wordt in die gevallen toegepast als mensen al iets gemeenschappelijk hebben, maar een steuntje in de rug nodig hebben om er daadwerkelijk en doelgericht over in gesprek te gaan. (...)

Binnen elke straat wordt gezocht naar een bewoner die zijn of haar huiskamer ter beschikking wil stellen. Daar worden de andere straatbewoners uitgenodigd voor een huiskamerbijeenkomst. De uitnodigingen worden persoonlijk gedaan, huis aan huis aan de voordeuren. De huiskamergesprekken zijn informeel van aard en hebben een open karakter. De deelnemers zijn in belangrijke mate zelf aan het woord zijn en bepalen wat belangrijk is. Er is een gespreksleider aanwezig om het gesprek zodanig in te kaderen, dat het gericht blijft op de uitgangspunten en doelen van het project. De gespreksleider structureert het gesprek aan de hand van een aantal vragen en stellingen die gaan over de onderlinge omgang in de wijk en de manieren waarop burens naar elkaar omzien. De gespreksleider dringt er - voor zover passend in de sfeer van het gesprek – op aan dat wat besproken wordt uitmondt in een gezamenlijke afspraak of concrete actie van de straatgenoten. (Jager-Vreugdenhil et al., 2008, p. 9)

Een belangrijk verschil is dat de huiskamergesprekken in Zwolle in het kader van een onderzoek georganiseerd zijn en die in Noord-Holland niet. De onderzoeksvraag en –aanpak hebben in Zwolle dus het karakter van de gesprekken meer beïnvloed dan in Noord-Holland. Als we de centrale zoekvraag van de 100 huiskamergesprekken vergelijken met de onderzoeksvraag van Ha Buurman, Ha Buurvrouw kunnen we inschatten of de resultaten van de laatste misschien relevant zijn voor de eerste:

“Hoe word je beter oud in Noord-Holland?” (Henneman et al., 2014, p. 4)

“Bieden de pilots van ‘Ha Buurman, Ha Buurvrouw’ meer inzicht in de informele zorg in de pilotgebieden, en is door gebruikte methodieken die informele zorg toegenomen?” (Jager-Vreugdenhil et al., 2008, p. 12)

De vergelijking maakt al snel duidelijk dat de onderwerpen die in de 100 huiskamergesprekken zijn besproken veel breder zijn dan de beperking tot informele zorg die in Zwolle wordt gehanteerd. In het project Vijf Sterren Dorpen is ook een dergelijke brede vraag in huiskamergesprekken neergelegd (Arragon, Bouwman, & Hummel, 2011):

“Waar is dit dorp goed in? Waarom is het prettig leven in dit dorp?” (Arragon et al., 2011, p. 8)

In deze publicatie wordt de aanpak van een huiskamergesprek ook niet verder uitgewerkt. Bovendien is het bij de 100 huiskamergesprekken de gewoonte dat het initiatief ligt bij een ‘gewone’ Noord-Hollander en niet bij een onderzoeker of een agogisch professional. Om deze redenen gaan we in de onderstaande tekst verder op zoek naar handvatten voor de praktijk van huiskamergesprekken in het kader van beter oud worden in Noord-Holland.

2 Richtlijnen voor de organisatie van een huiskamergesprek

In dit hoofdstuk komen een aantal aspecten van het organiseren van een huiskamergesprek aan de orde:

1. kennismaking met de 100 huiskamergesprekken,
2. contact met Omring of THUIS.LAB,
3. rondvragen binnen eigen netwerk en
4. de organisatie van het gesprek.

2.1 Concrete kennismaking met de 100 huiskamergesprekken

Je kunt als organisator of initiatiefnemer verschillende materialen tegenkomen en gebruiken om kennis te maken met het fenomeen en karakter van een huiskamer gesprek. In het blad Omring Magazine⁷ is veel te vinden over de toekomst van ouder worden en vooral in het winternummer van 2015 worden het THUIS.LAB en de huiskamergesprekken toelicht. Uiteraard zijn er de verslagen op de website van het THUIS.LAB (<http://www.thuislab.nu/>) waar je mogelijk belandt na een eerste kennismaking. Daar vind je ook een filmpje van zeven minuten waarin interviews verwerkt zijn met drie deelnemers aan huiskamergesprekken. Het kan natuurlijk ook zijn dat je eerst zelf een keer deel hebt genomen aan een huiskamergesprek en daardoor geïnspireerd bent geraakt. Als je besloten hebt te gaan kijken of je zelf een huiskamergesprek kunt organiseren, komt er waarschijnlijk behoefte aan persoonlijk contact met iemand die wat dichterbij het vuur zit.

2.2 Contact Omring of THUIS.LAB

Via de hiervoor genoemde materialen worden verschillende manieren aangeboden om iemand te spreken over het de organisatie en het verloop van zo'n gesprek. Via het email-adres info@thuislab.nu of het telefoonnummer 06 – 12622807 kun je met eerder betrokkenen in contact komen. Als je daar behoefte aan hebt kun je ook een afspraak maken met bijvoorbeeld iemand die al eens een gesprek geleid of georganiseerd heeft. Die kan je meer vertellen over wat er allemaal bij komt kijken, maar ook hoe leuk het is om een gesprek te voeren met naasten over een onderwerp waar vaak nog niet zoveel over is nagedacht.

2.3 Rondvragen binnen eigen netwerk

Als je vervolgens gaat rondvragen in je eigen netwerk van familie, vrienden en burens krijg je waarschijnlijk verschillende soorten reacties. Sommige ouderen hebben het idee al vaker aan dit soort initiatieven mee te hebben gedaan en vinden dat het niks opgeleverd heeft. Het kan bijvoorbeeld zijn dat zij al eens door zorginstellingen zijn benaderd en geen terugkoppeling hebben gehad. Andere ouderen willen er in eerste instantie niet over nadenken; ze gaan ervan uit dat 'het' wel goed komt. Weer anderen vinden het wel gezellig om weer een samen koffie te drinken en voelen ook ergens wel dat er veel te veranderen staat. Voor jongere generaties is het 'ver van mijn bed show', maar iedereen kent wel iemand die in zijn of haar ogen betere of slechtere zorg heeft gekregen. Bij alle leeftijden kun je ook op boosheid of frustratie landen over alle bezuinigen die er in hun ogen worden doorgevoerd.

⁷ <http://www.omring.nl/Omringpas/Omringpas/Omring-Magazine/>.

Er zijn een aantal strategieën om mogelijke deelnemers uit hun tent te lokken om toch mee te doen. Een beetje een flauwe, maar wel effectieve manier, is te antwoorden dat het al een tijd geleden is dat 'iedereen' elkaar heeft gesproken en dat het toch gezellig is om weer samen iets te drinken. Koffie met een koekje of een drankje met wat hartigs doen wonderen. Een tweede, daarop aansluitende, opmerking kan zijn dat het gesprek niet vanuit een organisatie komt, maar dat het gewoon een eigen initiatief is om met elkaar eens te kijken hoe we het ouder worden in de toekomst nou eigenlijk met elkaar gaan doen. Een derde mogelijke manier om weerstand op te vangen is iets te antwoorden als "Ja, zeker, 'de kap' in allerlei voorzieningen aan doet aan de ene kant veel pijn, maar aan de andere kant legt het ook het welzijn weer in de eigen handen van de mensen waar het om gaat". Dat kan een nieuwsgierigheid naar wat 'we zelf kunnen' aanwakkeren. Een vierde doorslaggevende opmerking kan een concreet voorbeeld zijn waarin er in het nabije netwerk mensen voor elkaar gezorgd hebben. De vraag hoe dat moet als een van beiden er niet was geweest, kan een kwartje doen laten vallen om eens verder dan het 'ik heb mijn netwerk toch goed geregeld en verder zie ik het wel'-gevoel te denken. Er zijn natuurlijk nog vele andere manieren om mensen mee te krijgen, waaronder ook de eerder besproken verslagen en het filmpje.

2.4 De organisatie en duur van het gesprek

Als er eenmaal deelnemers aan het gesprek zijn, volgt de daadwerkelijke organisatie. Daar zijn een aantal opmerkingen over te maken die afwijken van wat je bij een 'gewone, gezellige avond met bekenden' zou doen. Eerst kort de zaken waar je normaal gesproken ook rekening houdt. Uiteraard zorg je dat iedereen op de hoogte is van het tijdstip en is de huiskamer of de keuken een geschikte ruimte. Al genoemd zijn de koffie/ het drankje passend bij het tijdstip. De meeste gesprekken duurden twee uur met een korte pauze tussendoor.

Een aantal zaken wijken af van een gewoon, gezellig avondje. Uit ervaring blijkt dat de intimiteit van het gesprek zorgt voor openheid en diepgang in het gesprek. De meeste gesprekken zijn dan ook gevoerd met een mix van familie, vrienden en nabije burens. Het kan natuurlijk ook zijn dat je een groep uitnodigt die elkaar op een andere manier kent, bijvoorbeeld de klaverjasclub of een ander bestaand netwerkje. Uit de vorige gesprekken bleek ook dat het zinvol is om een mix van leeftijden te betrekken. Bij alle gesprekken was er ook een professional aanwezig die werkzaam is in de zorg- of welzijnssector. Vaak komen er vragen naar boven waar de professional antwoord op of ervaring mee heeft. Tijdens het gesprek zijn er dan de volgende rollen te onderscheiden, meestal door verschillende mensen vervuld: de organisator, de gespreksleider, de verslaglegger en de professional.

3 Richtlijnen voor de uitvoering van het gesprek

De richtlijnen voor het huiskamergesprek bestaan uit de volgende onderdelen:

1. rol organisator,
2. rol gespreksleider,
3. introductie thema,
4. sturing in het gesprek,
5. rol professionals,
6. samenvatting hoogtepunten.

3.1 Rol organisator

Elke ‘aanstichter’ van een huiskamergesprek heeft zijn of haar eigen motieven om dat te doen. Eén kenmerk is vermoedelijk bij alle initiatiefnemers te vinden: een interesse en nieuwsgierigheid naar hoe de toekomst van ouder worden eruit kan zien. Maar zoals gezegd, het motief daar achter kan van alles zijn. Een familielid in een bepaalde situatie, een schrijnend verhaal of een vorm van angst voor ouder worden, allerlei zaken kunnen een rol spelen. Eigenlijk doet dat er ook niet veel toe. Als jij het leuk en nodig vindt om een huiskamergesprek te organiseren, doe het vooral. Blijkbaar heb je al vaker gezellige gezamenlijke avondjes georganiseerd en weet je hoe je mensen daarvoor kunt porren, anders kwam je niet op het idee.

De organisator vertelt wel altijd wat over het fenomeen van de huiskamergesprekken en wat de persoonlijke aanleiding was om dit ook thuis te organiseren. Ook het maken van een verslag wordt vaak genoemd, omdat de deelnemers dan meteen weten dat ze het een en andere nog eens kunnen teruglezen. Het handig om als organisator een paar verslagen te hebben gelezen en de transitieagenda eens door te bladeren. Als het goed is, heb je ook al contact gehad met iemand die al eens een gesprek heeft bijgewoond of begeleid. Dit kan je ook weer helpen om de spits af te bijten. Er zijn nog twee andere rollen die vervuld moeten worden: de gespreksleider en de verslaglegger.

3.2 Rol gespreksleider

Bij een kleine groep bekenden kun je er natuurlijk voor kiezen om als organisator zelf ook de gespreksleider te zijn. Als je dat doet is het een goed idee om een meer ervaren gespreksleider te vragen naar zijn of haar ervaringen. Bij een grotere groep is het misschien prettiger om een van de beschikbare ervaren gespreksleider te vragen. Een gespreksleider kan idealiter goed luisteren, maar heeft ook het ‘lef’ om iemand liefdevol te onderbreken om het woord aan iemand anders te geven. Ook als er stiltes vallen in het gesprek is het de rol van de gespreksleider een nieuw of een on-afgerond thema aan te snijden.

Voor de dialoogbijeenkomsten van Zorg verandert wordt een training aangeboden voor gespreksleiders waar het volgende geleerd kan worden:

“Als gespreksbegeleider heeft u een belangrijke rol tijdens één of meer dialoogbijeenkomsten in bijvoorbeeld een café, buurthuis of kantoor. In een dialoogbijeenkomst gaat u met een groep van maximaal 15 personen samen aan de slag. U helpt elkaars vragen, twijfels en behoeften te doordenken. Hoe gaan ze om met de veranderingen, waar is behoefte aan en wat kunnen mensen zelf doen? U motiveert deelnemers om elkaar te inspireren met goede voorbeelden, nieuwe ideeën

en mogelijke oplossingen. Er is ruimte om in te gaan op persoonlijke situaties. In de dialoogbijeenkomsten komen concrete thema's aan bod, zoals het voorbereiden op het gesprek met de gemeente, sociale netwerkversterking en het maken van een persoonlijk plan." (Zorg verandert, 2015)

Bij Zorg verandert worden de volgende eigenschappen gevraagd voor gespreksleiders:

- affiniteit hebben met de zorg en enige kennis hebben van de stelselwijzigingen;
- vanuit empathie interesse hebben in andere mensen;
- enige ervaring hebben in het organiseren en leiden van gespreksgroepen;
- een positieve en oplossingsgerichte houding hebben;
- het als een uitdaging zien deelnemers aan de bijeenkomsten positief te coachen in dit traject;
- anderen kunnen enthousiasmeren en stimuleren. (Zorg verandert, 2015)

Het ligt voor de hand deze eigenschappen ook toe te dichten aan een gespreksleider van een huiskamergesprek. We komen op een aantal inhoudelijke aspecten terug in de volgende paragrafen.

3.3 Introductie thema en rondje in de groep

Het gesprek begint vaak bij de organisator met de introductie van het THUIS.LAB en de veranderingen die er in de zorg gaande zijn (zie § 1.2). De beoogde impact met de 100 huiskamergesprekken worden ook vaak genoemd (zie § 1.3). Daarbij is het handig de hoofdvraag van de transitieagenda nog eens te noemen:

- Hoe word jij beter oud in Noord-Holland?

Op deze vraag komen een aantal varianten voor:

- Wat is de toekomst van ouder worden in Noord-Holland?
- Hoe worden we beter ouder in Noord-Holland?

De organisator stelt de gespreksleider – als die er is – en de verslaglegger voor. Het noemen van het verslag is belangrijk, want dan weten deelnemers dat ze het een en ander kunnen teruglezen op een later moment.

Na het afbijten van de spits door de organisator kan het lijstje met de vijf vragen de gespreksleider helpen om het thema verder te introduceren:

1. Wie zorgt er voor jou?
2. Voor wie zorg jij?
3. Hoe werden je grootouders oud?
4. Hoe werden je ouders oud?
5. Hoe wil jij zelf oud worden in Noord-Holland?

Ook de twee kanten van de medaille die de transities in zich hebben kunnen mensen op een goed spoor zetten:

1. De overheid grijpt daarom in met forse bezuinigingen en wijzigingen in het zorgstelsel en dat doet op allerlei plekken pijn.
2. Zijn we passief en laten we deze bezuinigingen met vrees voor de gevolgen over ons heen komen, of gaan we na hoe we het zelf anders kunnen organiseren?

Wat goed werkt bij een groep die elkaar onderling minder goed kent is een voorstelrondje met een vraag, bijvoorbeeld: “Voor wie zorg jij?” of “Wat voor beelden heb jij bij zorg?”. Bij een groep die elkaar al kent is uiteraard een rondje met alleen een dergelijke vraag voldoende. Tijdens zo'n rondje komt het gesprek meestal al op gang.

3.4 Sturing in het gesprek

Het is belangrijk dat de gespreksleider zijn eigen mening buiten beschouwing houdt, anders verliest hij zijn rol. Tijdens het gesprek komen er vaak allerlei thema's kort langs waar je als gespreksleider wel op door kunt vragen. De gesprekken hebben de eigenschap enigszins van de hak op de tak te springen, omdat deelnemers soms nog reageren op wat iemand een paar minuten geleden heeft gezegd. Je kunt het gesprek als gespreksleider wat stroomlijnen door af en toe te vragen nog even bij het huidige thema te blijven en iemand met een opmerking vragen die nog even vast te houden. Het helpt de een om er een kladblok bij te hebben en die thema's te noteren, maar de andere zit liever 'midden in' het gesprek om op die manier af en toe bij te sturen of nieuwe vragen te introduceren.

Sommige gespreksleiders zijn inhoudelijk wat sturender dan hiervoor beschreven. Zij hebben dan zelf meer de onderwerpen paraat waar nog niet over gesproken is. In een moment van stilte kan dat onderwerp dan geïntroduceerd worden. Het belangrijkste is dat de deelnemers kunnen bespreken wat zij belangrijk vinden, want het is 'hun' gesprek. Als gespreksleider moet je dus wel kunnen aanvoelen wanneer deelnemers dat gevoel niet meer hebben. Dat kan door een te sturende gespreksleider komen, maar ook door andere deelnemers die bijvoorbeeld te aanwezig met hun mening of stemgeluid.

Als gespreksleider is het dus goed om je te informeren over de samenstelling van de groep. Als het een groep is waarvan de leden elkaar niet kennen geeft dat een andere dynamiek dan wanneer de deelnemers elkaar al 20 jaar kennen.

In de analyse van de eerste huiskamergesprekken zijn de volgende onderwerpen langsgelopen:

1. Bewustwording tijdens het gesprek.
 - Over ouder worden gaan nadenken.
 - Van frustratie naar eigen regie.
 - Thuis tot aan het eind.
 - Onderscheid hulp en zorg.
 - Andere kijk op het vragen van zorg.
 - Realistische zorgen over zorg.
2. Verkende levensthema's.
 - Goed netwerk.
 - Wederkerigheid.
 - Gezond leven.
 - Waardig einde.
3. Andere actoren die een rol spelen
 - Mantelzorg en zorg op vrijwillige basis.
 - Professionele zorg.

4. Instrumenten die een rol spelen

- Woning.
- Nieuwe woonvormen.
- ICT, techniek en sociale media.
- Wetgeving en lokaal beleid.

Om wat beter gevoel te krijgen voor welk gedachtengoed er over deze onderwerpen is, raden we aan om de vangst van de eerste huiskamergesprekken eens door te lezen.

Misschien overbodig om te zeggen, maar het gesprek blijft ‘gewoon’ een gesprek in de huiskamer. Er is in feite geen goed of fout gesprek. Als de deelnemers vinden dat het om wat voor reden dan ook waardevol was, dan is het proces van het bespreken van beter oud worden in Noord-Holland waarschijnlijk ook opgestart.

3.5 Rol professional(s)

Bij elk gesprek idealiter zijn een of meer professionals uit zorg of welzijn aanwezig. Aan de ene kant doen ze net als alle anderen gewoon mee aan het gesprek, deels vanuit hun persoonlijke en deels vanuit hun professionele opvattingen. Op die manier kunnen oplossingen bedacht worden die zowel thuis passen als professioneel ondersteund worden. Aan de andere kant bestaat de rol van de professional ook regelmatig uit het geven van informatie over de laatste ontwikkelingen in zijn of haar domein. Dit kan misverstanden uit de weg ruimen, maar ook wederzijds begrip voor elkaars situatie bewerkstelligen.

3.6 Afsluiting en samenvatting hoogtepunten gesprek

Na ongeveer twee uur wordt het gesprek meestal afgerond. In sommige gevallen vat de gespreksleider een aantal hoogtepunten samen of noemt een paar belangrijke openstaande vragen. In andere gevallen is er ruimte genomen voor een slotronde om deelnemers nog de ruimte te geven iets te zeggen over wat ze vonden van het gesprek en of ze thema's misten. Vaak komen daar de door hun beleefde hoogtepunten in terug. In dat slotronde kan er ook gevraagd worden waar deelnemers behoefte aan hebben in het kader van een opvolging van het gesprek. Bij een groep die elkaar kent zal dat misschien een verdiepingsgesprek kunnen zijn. Dat is ook al een aantal keer gezegd, maar er is nog geen verdiepingsbijeenkomst georganiseerd. Bij deelnemers van een groep die elkaar niet kent, kan de behoefte ontstaan zijn aan het zelf organiseren van een huiskamergesprek in eigen kring. Dit is al een aantal keer voorgekomen.

Als je graag wilt bijdragen aan de olievlekwerking van de 100 huiskamergesprekken, vraag dan of er iemand in de groep is die het volgende huiskamergesprek zou willen organiseren. Daar hoeft niet meteen antwoord op te komen; dat kan ook als het gesprek ‘officieel’ is afgelopen.

Het is goed bij de afsluiting nog een keer de komst van het verslag te noemen en te controleren of er iemand is die alle email-adressen heeft om het te kunnen verspreiden. In het ene geval bedankt de gespreksleider iedereen voor hun deelname en de organisator voor het beschikbaar stellen van de huiskamer. In het andere geval is het de organisator die de gespreksleider en deelnemers bedankt voor hun komst.

4 Richtlijnen voor de verslaglegging van het gesprek

In dit hoofdstuk presenteren we de volgende richtlijnen voor het verslag:

1. onderdelen voor de verslaglegging,
2. het proces van aantekeningen naar verslag en
3. een voorbeeld uit een verslag.

4.1 Onderdelen van de verslaglegging

De verslagen dienen drie doelen: 1) de terugkoppeling aan de deelnemers, 2) de basis voor de tekst die op de website van THUIS.LAB komt en 3) de data voor een eventuele analyse. Als je die drie doelen zo goed mogelijk wilt dienen met één verslag komen wij op de volgende suggesties voor de verslaglegging van de toekomstige huiskamergesprekken.

1. Rol verslaglegger
 - a. Niet combineren met andere rollen, bijvoorbeeld die van de professional.
2. Begin het verslag
 - a. Locatie/ dorp.
 - b. Aantal deelnemers en inschatting leeftijden.
 - c. Samenstelling van de groep (buren/ familie/ vrienden of onbekenden voor elkaar).
3. Hoofdttekst van het verslag
 - a. Verhalend verslag met citaten en koppen (zie volgende paragraaf).
4. Eind van het verslag
 - a. Organisaties die genoemd zijn.
 - b. Openstaande vragen.
 - c. Punten uit slotronde.
5. Foto's
 - a. Voor op de website is het mooi als er een aantal foto's zijn.
6. Bevindingen (kan ook buiten het verslag blijven) bijvoorbeeld:
 - a. Behoeftte aan vervolggesprekken.
 - b. Behoeftte aan zelf huiskamergesprek organiseren.
 - c. Feedback gespreksleider.
 - d. Leeftijden, namen en contactgegevens van aanwezigen.
 - e. Opmerkingen na het einde van het gesprek.

De ervaring is dat er na de terugkoppeling aan de deelnemers aan het gesprek via het verslag geen aanvullende reacties komen. Vanuit onderzoeksperspectief zou je er voor kunnen willen kiezen om een extra notulist toe te voegen aan het gesprek die letterlijk alles uitwerkt. Dit wordt besproken in het document "Vangst huiskamergesprekken over de toekomst van ouder worden in Noord-Holland" (Kreek et al., 2015b).

4.2 Van aantekeningen naar verslag

Hoe kom je tot een verslag vanuit je aantekeningen? Zoals gezegd, tijdens het gesprek worden bepaalde opmerkingen uitgediept en andere blijven liggen. Dat levert een continu groepsproces maar ook interpreterende opmerkingen op. Bij het maken van aantekeningen vang je verschillende soorten uitspraken. Vaak gaat dat in thema's waar over gepraat wordt, maar bepaalde thema's keren ook later terug in het gesprek, omdat deelnemers terugpakken op wat mensen al eventjes eerder gezegd hebben. Als je een verslag schrijft werkt het

daarom goed om de uitspraken in je aantekeningen onder elkaar uit te typen. Daar zit dan al enigszins een aantal thema's in, doordat een deel van de uitspraken die na elkaar gedaan zijn, thematisch bij elkaar horen. Uitspraken die later in je aantekeningen staan maar die bij een eerder thema horen, kun je vervolgens in alinea's bij elkaar zetten, anders wordt het verslag uiteindelijk niet leesbaar. Vaak gaat er per alinea een logische samenhang ontstaan in de uitspraken, als je af en toe een uitspraak verschuift, tussen een aantal andere plakt en aanpast. Een specifiek citaat of het thema kan dan als kop dienen voor die alinea. Het verwerken van een aantal pakkende, letterlijke uitspraken maakt het geheel levendig.

Op deze manier ontstaat er een verslag van meestal rond de twee A4. Dit kan eventueel aangevuld worden door de organisator of de gespreksleider. Het verslag gaat vervolgens terug naar de deelnemers om het gesprek terug te kunnen lezen en om te kijken of ze zich er in herkennen. Ook wordt de vraag gesteld of er een verkorte versie op de website van THUIS.LAB gepubliceerd mag worden als voorbeeld voor nieuwe gesprekken. Als er feedback komt wordt dat verwerkt, maar meestal komt er geen reactie. Het uiteindelijke langere verslag kan gebruikt worden voor een analyse en een verkorte versie komt bij toestemming op internet. Om die toestemming moet wel gevraagd worden.

4.3 Een voorbeeld uit de hoofdtekst van een verslag

Onderstaan fragment bestaat uit een vette tussenkop, een verhalende stijl en een letterlijke uitspraak van een deelnemer:

“Wonen

Over het onderwerp wonen en woonomgeving werd deze avond gesproken. Een van de aanwezigen geeft aan zijn huis zo goed mogelijk in te richten om de toekomst. 'Wij maken ons huis al klaar voor de toekomst'. Een gelijkvloers appartement in plaats van een eengezinswoning is hierbij een goed optie. De wil om echt thuis te blijven wonen is soms heel groot. Veel mensen zijn verknocht aan hun huis. Twee van de aanwezigen woonden in een groot huis in Haarlem en zochten een geschiktere woning voor de toekomst. Was heel lastig om die te vinden. Uiteindelijk toch gevonden in Heiloo, maar er zouden veel meer geschiktere huizen moeten zijn. Er wordt te weinig toekomstbestendig gebouwd.

De optie om iemand in huis te nemen komt ook voorbij. Bijvoorbeeld een hulp/student die dan boven woont en kan helpen met allerhande klusjes. Maar dat zou ook je dochter kunnen zijn. Maar kun je dat wel aan haar vragen?" (Gesprek 14)

5 Literatuur

- Arragon, G. van, Bouwman, K., & Hummel, L. (2011). *De Methode Vijf Sterren Dorpen*. (A. van Straaten & J. Hofman, Eds.). Assen: BOKD.
- Henneman, P., Huibers, D., Leeuwerke, J., Stokkermans, M., Spijkers, W., Timmerman, D., & Wijnja, J. (Eds.). (2014). *THUIS. Transitie-agenda voor langdurige zorg Noord-Holland*. Hoorn: Meneer de Leeuw en Omring.
- Herreveld, P., & Crajé, C. (2013). *Handleiding Keukentafelgesprekken - Preventieve leefstijlgesprekken bij senioren thuis*. Groningen: Indigo en Hanzehogeschool Groningen.
- Jager-Vreugdenhil, M., Boven, S., Luiten, K., & Leyder, R. (2008). *Ha Buurman , Ha Buurvrouw! Onderzoek naar de effectiviteit van de Zwolse pilots "Ha Buurman, Ha Buurvrouw" op informele aandacht, hulp en zorg tussen burens*. Zwolle: Centrum voor Samenlevingsvraagstukken Gereformeerde Hogeschool Zwolle.
- Kreek, M. de, Bos, E., & Leeuwerke, J. (2015a). *Huiskamergesprekken over de toekomst van ouder worden: een praktijk in ontwikkeling*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Kreek, M. de, Bos, E., & Leeuwerke, J. (2015b). *Vangst huiskamergesprekken over de toekomst van ouderen worden in Noord-Holland – een pilotstudie van 13 huiskamergesprekken*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Mölders, H. (2012). Multiloog: Sprakeloosheid overwinnen. In W. van de Graaf, M. Janssen, & H. Mölders (Eds.), *Vertsterkende gesprekken* (pp. 81–104). Masterdam: Tobi Vroegh.
- Stemers, Y. (2013). *Netwerkondersteuning werkt! - Verslag van het project Zelfstandig wonen met netwerkondersteuning*. Haalrem: Zorgbelang Noord-Holland; met subsidie van ZonMw.
- Zorg verandert. (2015). Gespreksbegeleider bij Zorg Verandert. *Gespreksbegeleider bij Zorg Verandert*. Retrieved February 27, 2015, from <http://www.zorgverandert.nl/gespreksbegeleider>

© Hogeschool van Amsterdam

Februari 2015

Lectoraat Culturele en Sociale Dynamiek

Kenniscentrum Maatschappij en Recht

Wibautstraat 5a

Postbus 1025

1000 BA Amsterdam

<http://www.hva.nl/kc-maatschappij-recht>